

De zonnwijzer van Acquoy

Zo ging het en zo gaat het

Astrid van der Werff

Alles zat mee op vrijdag de 13de mei 2016. Onder een heerlijke voorjaarszon en grote belangstelling werd aan Huis 'Overlinge' op de Lingedijk 86 in Acquoy een gerestaureerde, verticale, geschilderde zonnwijzer onthuld. Een zonnwijzer die vanaf die dag deel uitmaakt van de Zonnwijzerroute Geldermalsen.

Aan de onthulling gingen ruim twee jaar aan onderzoek en begeleiding van het hele restauratieproces vooraf.

Onderzoek naar de geschiedenis

Om de zonnwijzer op een goede manier te kunnen herstellen wilden wij natuurlijk eerst achterhalen hoe oud de zonnwijzer is, wie hem gemaakt heeft en waarom hij op het huis is geschilderd. Hiervoor hebben we in vele archieven gezocht.

We hebben mensen ontmoet in die archieven, waarvan we met weemoed kunnen zeggen dat het jammer is dat we ze nooit in levenden lijve zullen ontmoeten. Zoals Wouter van Varsseveld (1708-1775), zijn zoon Frederik (1750-1824), maar ook de heren Piet Cleveringa (1917-2013), Arnold Jacob Teychiné Stakenburg (1918-1985) en Casper Bullee (1929-2013). Allen oud-bewoners van het huis, die met veel liefde voor Acquoy geschiedenis hebben opgeschreven. Over onze zoektocht kan ik zeggen dat we veel vragen niet beantwoord hebben gekregen en toch zouden we er een boek over kunnen schrijven.

De oudste afbeelding die we van de zonnwijzer hebben gevonden, komt uit het boek *Acquoy vanouds* van Paul van Mook. De foto is omstreeks 1910 genomen.

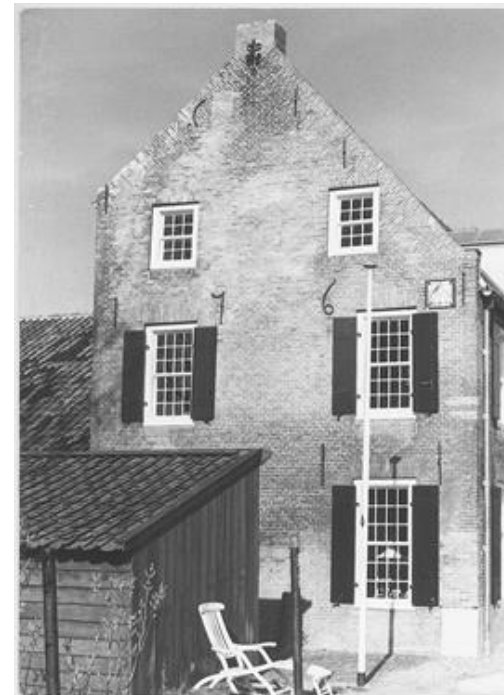
Naast het zoeken van afbeeldingen zijn we ook op zoek gegaan naar de bewoners van het huis, naar hun beroepen en interesses. Om zo een link naar de zonnwijzer te kunnen leggen. We zijn van het heden helemaal terug kunnen gaan naar de bouwer van het pand.

Wouter van Varsseveld (1708 - 1775) bouwde in 1761 samen met zijn broer Hendrik Huis 'Overlinge'. De muurankers op het huis geven dit jaartal aan. In 1746 trouwde hij met Helena van Leerdam (1714 - 1790).

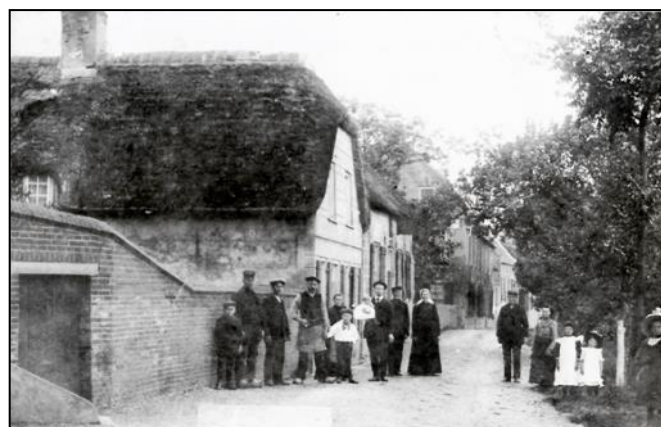
In de tijd dat het huis werd gebouwd, was Acquoy een Baronie en in het bezit van de Oranjes. Koning Willem Alexander draagt nog steeds de titel *baron van Acquoy*.

Zoals wij nu nog wel gewoon zijn om bij de bouw van een huis een eerste steen in te metselen, zo hebben zij toentertijd onder in de voorgevel bij de regenpijp een inscriptie gezet met de initialen van hun beide zonen Hermanus en Frederik plus het bouwjaar van het huis.

Huis 'Overlinge' uit 1761

Foto's RAR, dossier 2190, map 27, enveloppe 14.27, fotonummers 92 en 97

Oudste afbeelding, ca. 1910

Initialen Hermanus en Frederik van Varsseveld, 1761

Wouter van Varsseveld was molenmaker, reparateur van molens, houthandelaar, doodskistenmaker, timmerman, schepen en armenmeester.

Er zijn verschillende redenen waarom er een zonnwijzer op het huis zou kunnen zijn aangebracht. Wouter was als schepen een notabele van het dorp. In die tijd werd een zonnwijzer gezien als teken van welstand en aanzien.

Een andere reden zou kunnen zijn dat mensen die met het voetveer de rivier de Linge over wilden steken de mogelijkheid hadden om de tijd af te lezen op Huis 'Overlinge', dat bij het veer gelegen was.

De mogelijkheid bestaat ook dat de koster met behulp van de zonnwijzer wist wanneer hij de klok moest gaan luiden. Ook zou hij er de klok op de kerktoren mee hebben kunnen stellen. In die tijd waren klokken van kerken nog erg onnauwkeurig.

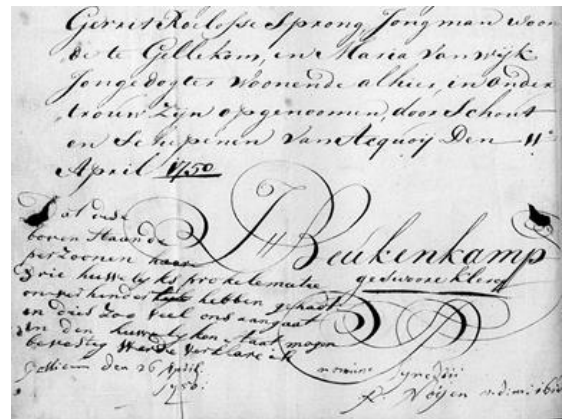
Op 13 stenen onder de zonnwijzer zijn in de gevel de initialen IB met het jaartal 1761 aangebracht.

Ets met voetveer: *Gezicht op Acquoy*, Casper Jacobz. Philips, 1758 naar een tekening van Jan de Beijer, Collectie Rijksmuseum, Amsterdam

Initialen van de zonnwijzermaker ?

Handtekening Johannes Beukenkamp

Het kan zijn dat dit de maker van de zonnwijzer is. IB kan staan voor Johannes Beukenkamp, die halverwege de 18de eeuw schoolmeester, klerk en koster in Acquoy was.

Of voor Jan Berkman uit Amsterdam, die o.a. notenhouten zonnwijzers maakte en onderricht gaf in zonnwijzerkunde. Hebben de houthandelaren Wouter en Hendrik uit de Betuwe, waar zoveel walnotenbomen (Juglans) staan, hun notenhout naar Amsterdam verscheept en de zonnwijzerkunde wellicht van Jan Berkman geleerd of heeft Jan Berkman voor hen een werktekening gemaakt? Met kennis van tijd hebben ze wellicht de zonnwijzer al bij de bouw aangebracht.

In het artikel *Iets over Tuin-zonnwijzers* van J.G van Cittert-Eymers, Bulletin XV januari 1983, zijn nog enkele advertenties van Jan Berkman te vinden.

Er worden steeds meer dossiers gedocumenteerd, gedigitaliseerd en vrijgegeven. Wie weet komt de door ons gezochte informatie nog eens boven tafel.

Jan Berkman Mr. Schrynwerker, maekt en verkoopt alle soorten van Notebome en Eeke Werken, ook Unversael, Kopere Vergulde Spira, Zonnwyzers in alle soorten met 9 hoepels, die zonder weerga slerlyk staen, en om de tyd te zien de hoepels niets verhinde- ren, op Steene en Houte Pedestallen, maekt Zonnwyzers tegens alle afwykende en reclineerende vlakten, en met de 12 Sodlaxs te- kens; doet onderwys Zomer en Winter in de Gemonica, Handteekenen, Bouwkunde, Scheluwe en Perpective Konsten; woont tot Amsterdam in de Barnesteeg by de Nieuwmarkt, daer een Reclineerende Zonnwyzer in de gevel staet.

Alle de geene die wat te prepondeeren hebben op den Boedel en Goederen van wylen **Jan** van Leeuwen, tot Zaendyk overleeder, en op deszelfs nagelaten Weduwe Grietje Dirks, gelieven haer rekeningen en pretensien in te leveren aen de Diaconen van de Gevel- m-erde Gemeeente tot Zaendyk, voor den eersten Juny 1743.

Advertentie uit de Amsterdamse Courant 18-04-1743, nummer 47 (www.Delpher.nl)

Zonnewijzerkundig en technisch onderzoek

Naast het onderzoek naar de geschiedenis waren er ook zonnewijzerkundige en technische zaken te onderzoeken.

Eerst werden alle afmetingen nauwkeurig vastgelegd, zowel van de wijzerplaat als van de uurlijnen, de cijfers, de sierranden en de poolstijl.

Aan wat er nog van de zonnewijzer over was konden wij zien dat de uurlijnen in verschillende diktes waren geschilderd. Zelfs per lijn was dat zo. Ook waren sommige uurlijnen niet recht. Hetzelfde euvel gold voor de poolstijl.

Frans Maes, als adviseur verbonden aan de Zonnewijzerroute Geldermalsen namens de Zonnewijzerkring, heeft de zonnewijzer herberekend.

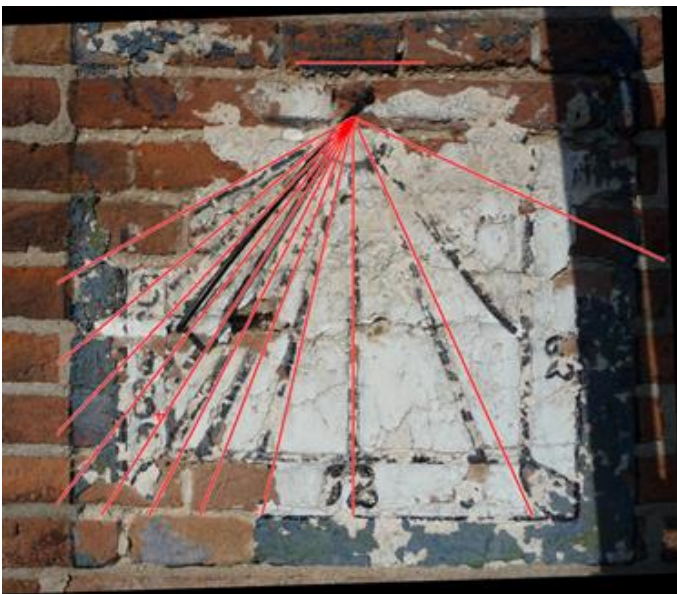
De locatie is: 51,881°N, 5,137°E (van de topografische kaart)
De zonnewijzer is geschilderd op een zuidmuur die 57° oost van zuid afwijkt.

Frans heeft een loodrechte foto van de zonnewijzer geconstrueerd en daarop het correcte lijnenpatroon gezet. Dat wijkt nogal af van de oorspronkelijke zonnewijzer.

De poolstijl moest een stuk meer naar voren komen en werd nu natuurlijk geplaatst in het punt waar alle uurlijnen samen komen. En de 14-uurlijn lag nogal laag, wat bij een minder grote oostafwijking dan 57° hoort.

Frans Maes

Reconstructie van de uurlijnen

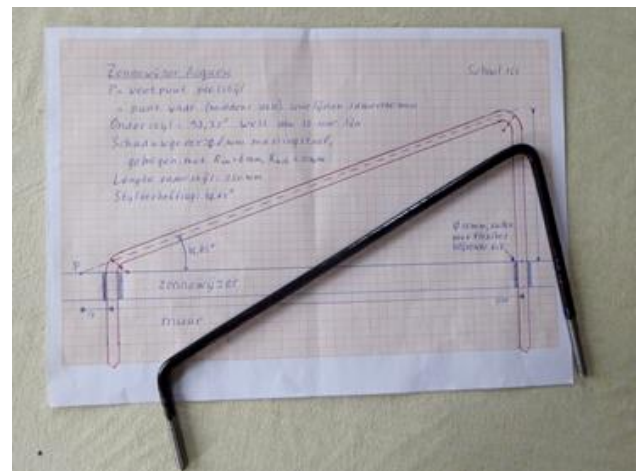
De zonnewijzer geeft na de restauratie weer de juiste tijd aan, d.w.z. de ware tijd van Acquoy.

Zomers, rond 21 juni, geeft de schaduw van de poolstijl vanaf ca. 4 uur tot 13 uur de tijd aan. Na 13 uur draait de zon naar de westkant van het huis. In de winter kan de zonnewijzer tot even na 14 uur werken.

Het technische onderzoek bestond uit het achterhalen van de samenstelling van het oude stucwerk, de verf en de pigmenten. Daarvoor werden kleine, loszittende stukjes van de oude zonnewijzer gekrabbd.

De mortel bestond uit scherp rivierzand en kalk als bindmiddel.

Aan de achterkant van de losse stukjes kon je de oorspronkelijke kleur beter zien.

Reconstructie van de poolstijl

Verf- en stucdeeltjes

Van groot belang zijn de pigmenten die de kleur bepalen. Hiervoor hebben we de monumentenwaaier van Boonstoppel gebruikt, die inzicht geeft in de pigment- en verfgeschiedenis en het karakteristieke kleurgebruik in Nederland vanaf 1400 tot nu.

Voor de zonnwijzer is o.a. Berlijns blauw gebruikt. Een synthetisch blauw pigment dat in 1704 ontdekt werd. Vóór die tijd was blauw pigment, zoals van Lapis Lazuli, voor velen onbetaalbaar.

Verder was het wit op de zonnwijzer blauwachtig. Witte verf voor gevels werd tot midden vorige eeuw gemaakt van kalksteen en/of van schelpen. Vanouds worden vooral gevels langs de waterkant, zoals langs de rivier de Linge in het Rivierengebied, gewit om de reflectie, om 'het licht te vieren'.

Kleurgebruik in Nederland, eigenheid per streek

Ook de geschilderde cijfers onderaan elke uurlijn moesten weer zoveel mogelijk in de originele vorm terug komen. Dat was een lastige klus, omdat sommige cijfers totaal verdwenen waren.

We hebben onderzoek gedaan naar hoe men in de 18e eeuw cijfers schreef en dit vergeleken met de cijfers die op de zonnwijzer nog te ontcijferen waren. Ook uurcijfers van zonnwijzers uit Willemstad en Ootmarsum, gemaakt in dezelfde periode, die we in het archief van de Zonnwijzerkring hebben gevonden, werden met elkaar vergeleken.

Gerestaureerde zonnwijzer Ootmarsum, Artikel van de Maand 2006-08, www.zonnwijzerkring.nl

Uitvoering

Bij elk project probeert Stichting Zonnewijzerroute Geldermalsen jonge mensen te betrekken.

Tijdens het project in Acquoy wilden wij samenwerken met leerlingen van een opleidingsbedrijf voor de schilder- en onderhoudsbranche. Het liefst een opleiding uit de provincie Gelderland. Door deze jonge mensen bij ons project te betrekken konden ze ervaring opdoen op hun vakgebied en hoopten we een draagvlak te creëren, zodat er in de toekomst goed gezorgd wordt voor ons cultureel erfgoed. Deze doelstelling hebben we gaandeweg helaas moeten laten schieten. We hebben moeten constateren dat de schildersopleidingen op het gebied van restauratie ten tijde van het project in zwaar weer verkeerden.

Gelukkig hebben we in de nabije omgeving een ervaren en bevlogen schildersbedrijf gevonden, dat bekendstaat om zijn restauratieve vaardigheden; schildersbedrijf de Jongh uit Waardenburg heeft de zonnewijzer geschilderd.

Een tip en goed houvast voor degene die in de toekomst met een restauratieproject op het gebied van schilderwerk te maken krijgt: tijdens ons project in Acquoy is er op 26 juni 2015 een rapport verschenen van de Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg, www.stichtingerm.nl, met als titel *Uitvoeringsrichtlijn Historisch Schilderwerk*. Vastgesteld door het Centraal College van Deskundigen Restauratiekwaliteit.

Het stucwerk is door stukadoor In de Eng uit Culemborg aangebracht. Ook hij heeft jarenlange ervaring in restauratiewerk.

Na het aanbrengen van de specie in november 2015, moest de wijzerplaat een half jaar chemisch uitwerken.

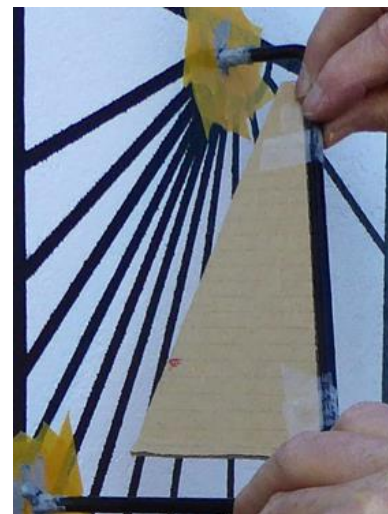
Aanbrengen stucwerk

In april 2016 zijn eerst de boorpunten voor de poolstijl, die op de werktekening aangegeven stonden, overgezet.

Na het boren van deze punten is de blauwachtige witte ondergrond aangebracht.

Met bruin pigment (gebrande sienna) is de achterkant van een kopiewerktekening ingesmeerd. De kopiewerktekening is vervolgens exact op de gestuikte plaat bevestigd, waarna alle uurlijnen, cijfers en randen zijn overgetrokken. Toen de werktekening eraf was werd voor de randen en ornamenten Berlijns blauw gebruikt. Sommige lijnen werden weer afgeplakt. De uurlijnen, cijfers en omrandingen zijn met zwart geschilderd.

Nadat de verf gedroogd was werd de poolstijl bevestigd. Deze is gemaakt door de huidige bewoner van huis 'Overlinge', beeldend kunstenaar Cor van Dijk.

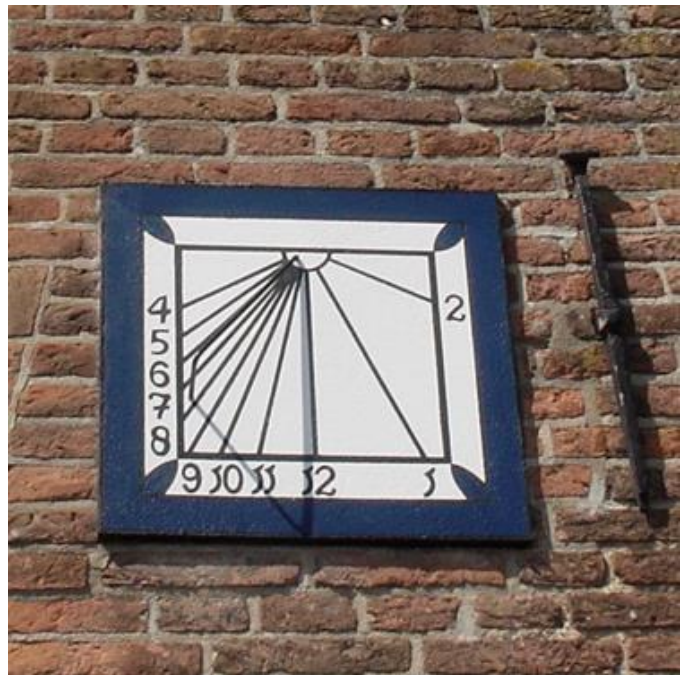
Uitvoering schilderwerk en het bevestigen van de poolstijl

Onthulling

Zoals geschreven vond de onthulling plaats op 13 mei 2016. Na een PowerPoint presentatie over het gehele restauratieproces en uitleg over de ware tijd van Acquoy in dorpscafé 'Lingezicht' ging het hele gezelschap naar Lingedijk 86 alwaar de zonnewijzer werd onthuld door Cultuurwethouder van de gemeente Geldermalsen dhr. Niko Wiendels.

Ook dhr. Arentsen van de Stichting Jan Nieuwenhuysen (hoofdsponsor van het project in Acquoy), Frans Maes namens de Zonnewijzerkring en Cor van Dijk spraken hierna bemoedigende woorden tot Stichting Zonnewijzerroute Geldermalsen.

De zonnewijzer in Acquoy is de vijfde zonnewijzer in de route. Op naar de zesde!

Gerestaureerde zonnewijzer Acquoy

In verschillende plaatselijke kranten werd voorafgaand en na de onthulling aandacht besteed aan de gerestaureerde zonnewijzer van Acquoy

Enkele van de door ons geraadpleegde archieven, websites, boeken en artikelen:

Regionaal Archief Rivierenland, J.S. de Jongplein 3,
4001WG Tiel, 0344-612230

www.regionaalarchiefrivierenland.nl

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Smallepad 5 |
3811 MG Amersfoort, (033) 421 7 421

www.cultureelerfgoed.nl

Nassau Domeinraad, Nationaal Archief, Prins Willem-
Alexanderhof 20, 2595 BE Den Haag, 070 331 5400

www.nassaudomeinraad.nl

Historische Kring West-Betuwe www.hkwbnl

www.delpher.nl Nederlandse historische teksten uit de digitale collecties van een groot aantal wetenschappelijke instellingen, bibliotheken en erfgoedinstellingen, boeken, kranten en tijdschriften.

www.explore.rkd.nl Nederlands instituut voor kunstgeschiedenis

www.hogenda.nl Hollandse Genealogische Databank

www.vondel.humanities.uva.nl/paleografie/index.php?

hoofdstuk=4 Cursus Nederlandse paleografie, 16e t/m/18e eeuw

De Monumenten van Geschiedenis en Kunst in de Betuwe, Beaufort, R.F.P. de / H.M. van den Berg, 's Gravenhage, Staatsuitgeverij, *Acquoy vanouds*, Paul van Mook, ISBN 978-90-288-3748-5

Bestuurders in Acquoy (1334) 1610-1811, R.H.C. van Maanen, Tijdschrift *Ons Voorgeslacht*, 56e jaargang 2001, nrs 522-532 pagina 314-319

Voor informatie over de overige, door ons geraadpleegde archieven, websites, boeken, en artikelen kunt u ons altijd mailen:

astridvanderwerff@kpnmail.nl / karinevandrunen@ziggo.nl

Of het contactformulier invullen op:

www.zonnewijzerroutegeldermalsen.nl

Ook houden wij ons aanbevolen voor informatie over de zonnewijzer van Acquoy.